

մում՝ Պետրոսը, որը հաջորդեց Հովհաննիս. Անտիոքում՝ Պողոս հրեան, որը վտարվեց և նրանից հետո եղավ Եվփրատիոսը, և սա IV տարում, Անտիոքի երկրաշարժի ժամանակ այրվեց, որին (հաջորդեց) Ամիդից՝ Եփրեմը, Կոստանդնուպոլսում՝ Եպիփանը: Այս դրքում ընկած է 9 տարիների (պատմությունը):

ԳԻՐՔ ԻՆՆԵՐՈՐԴ

Այս IX դիրքը ևս վերաբերում է Հուստինիանոսի դերիշխանությանը և վկայում թե ինչպես նա կայսերականից եղավ մեծ Պահլավ Ավագ շաբաթվա 5-րդ օրը, և ապա երեք ամիս իր Հուստինոս մորեղբոր հետ միասին իշխելուց հետո, նա (Հուստինոսը) Թամուղ (հուլիս) ամսի վերջին, երբ 5-րդ տարին վերջանում էր, մահացավ: Հուստինիանոսը կայսր գարձավ հուլյների 838 թ.⁶⁷ և 372-րդ օլիմպիադայում: Եվ այն իրադարձությունները, որոնք տեղի ունեցան իր գերիշխանության ժամանակ մինչև 15-րդ տարին, այսինքն նրա տասը տարիների գերիշխանության ընթացքում, գրված է այս՝ 9-րդ գրքում, որը բաղկացած է ներքևում նշված 26 գլուխներից, և հետևյալներն են.

IX գրքի Ա գլուխը վերաբերում է այն պատերազմին, որը տեղի ունեցավ 5-րդ տարվա ամռանը, Մծբինի և պարսկական ամրոց՝ Թեբեթալի առաջ:

Գրքի Բ գլխում պատմում է Թաննուրինի անապատում տեղի ունեցած ճակատամարտի մասին:

Գրքի Գ գլխում պատմված է սահմանային քաղաք՝ Դարայում տեղի ունեցած ճակատամարտի մասին:

Գրքի Դ գլուխը պատմում է 9-րդ տարում Եփրատի վրա տեղի ունեցած ճակատամարտի մասին:

Գրքի Ե գլուխը պատմում է պարսիկ հրամանատար՝ Կուղիշացի Գադարի մասին, և թե ինչպես նա և նրա հետ եղած Հազկերտը սպանվեցին, և թե ինչպես նրա քրոջ որդին՝ Արզանենի բռնաբարեց գերի վերցվեց:

Զ. գլուխը պատմում է սահմանում՝ Մարտիրոսոպոլիսի առաջ տեղի ունեցած ճակատամարտի մասին թե ինչպես 10-րդ տարում մեծ թվով հոներ արշավեցին հռոմեաների երկիրը:

⁶⁷ 527 թ.: Սա հաջորդել է Հուստինոս Ա-ին և թագավորել 527—565 թթ.:

է գլուխը բացատրում է, թե ինչպես 11-րդ տարվա ամռանը, հոռոմների ու պարսիկների միջև խաղաղության դաշինք կնքվեց, դեսպաններ՝ Ռուփինոսի և մագիստրոս⁶⁸ Հերմոգենեսի միջոցով։

IX դրքի Ը գլուխը պատմում է սամարացիների մասին, որոնք ապստամբվեցին և Պաղեստինում իրենց համար տիրակալ նշանակեցին։

Գրքի Թ գլուխը, վերաբերում է Ալեքսանդրիա⁶⁹ քաղաքի եպիսկոպոս՝ Հուլիանոս Երևութականի հերետիկոսության մասին։

Ժ գլուխը բերում է Հուլիանոսի նամակը Սեվերոսին, մեր Աստված՝ Քրիստոսի մարմնի (ապականության) հետ կապված հարցի մասին։⁷⁰

Գրքի ԺԱ գլուխը խոսում է մեր ուսուցիչ՝ Սեվերոս պատրիարքի Հուլիանոսի նամակին գրած պատասխանի մասին։

Գրքի ԺԲ գլխում տեղեկություններ է տալիս Հուլիանոսի Սեվերոսին գրած երկրորդ նամակի մասին։

Գրքի ԺԳ գլխում գրում է Սեվերոս պատրիարքի Հուլիանոսի երկրորդ նամակին տված պատասխանի մասին։

Գրքի ԺԴ գլխում խոսում է այն խռովության մասին, որը տեղի ունեցավ կայսերական քաղաքում և նկարագրում է, թե ինչպես Հիսլատիոսն ու Պոմպեոսը մահվան դատապարտվեցին և բազում մարդիկ 10-րդ տարում կոտորվեցին կրկեսում։

ԺԵ գլխում խոսում է աքսորից կայսերական քաղաք կանչված ուղղափառ եպիսկոպոսների դիմումի մեջ եղած այն պահանջների

⁶⁸ «Մագիստրոսը բյուզանդական բարձրագույն տիտղոսներից մեկն էր։ Գրանից բարձր տիտղոսները շնորհվում էին միայն կայսեր ազգականներին»։ Տե՛ս Կոստանդին Ծիլաեանժին, էջ 217։

⁶⁹ Այստեղ նկատի ունի Հալիկաոնասի եպիսկոպոս Հուլիանոսին. այն ժամանակ նա Ալեքսանդրիա էր աքսորված. գուցե այստեղ խոսքը աքսորավայրի մասին է։

⁷⁰ Քրիստոսի մարմնի «ապականացու» կամ «ոչ ապականացու» լինելու հարցի շուրջը եղած վեճերի մասին է խոսքը։ Միաբնակները հիմնական երկու թևի են բաժանվում։ Մեկը գլխավորում է Անտիոքի պատրիարք՝ Սեվերոսը իսկ մյուսը՝ Հալիկաոնասի եպիսկոպոս Հուլիանոսը։ «Երկուսն էլ 518-ին գրկվելով աթոռներից, Ալեքսանդրիա եկան, և այնտեղ նրանց մեջ մի վեճ սկսվեց, թե, արդեոք Հիսուսի մարմինը նրա երկրավոր կյանքի ժամանակ անապական է եղել, թե ապականացու։ Սեվերոսն (Անտիոքի պատրիարք 512-ից) սկսեց պաշտպանել վերջին կարծիքը, իսկ Հուլիանոսը՝ առաջին. տե՛ս Ե. Տէր-Մինասևանց, Հայոց եկեղեցու յարաբերությունները ասորոց եկեղեցիների հետ, էջ 84, և շար... Այս էջերից պարզ երևում է, որ ասորի բանաքաղը սեվերյան թևին է պատկանում, որովհետև նա չերմուքյամբ ու համակրանքով է խոսում Սեվերոսի մասին, իսկ Հուլիանոսին հերետիկոս է անվանում։

մասին, որ նրանք Հուստինիանոս կայսրին ներկայացրին իրենց դավանանքի կապակցությամբ:

ԺԶ գլխում մեջ է բերում Սեվերոս պատրիարք Հուստինիանոս կայսեր գրած այն նամակից, որով հակառակ նրան, որ նրա կողմից կանչվել էր, պաշտպանում է իր՝ կայսերական քաղաք շֆնալը:

IX գրքի ԺԷ գլխում խոսում է Կարթագենի՝ Ափրիկե երկրի գլխավոր քաղաքի մասին, թե ինչպես Բելիսարիոս ստրատեգը հռոմեների ղորքի հետ միասին, այն գրավեց ու Հուստինիանոս կայսրի հպատակ դարձրեց:

IX գրքի ԺԸ գլուխը պատմում է թե ինչպես Բելիսարիոս ստրատեգը հռոմեների բանակի հետ միասին Իտալիայից գրավեց Հռոմն ու նեապոլը:

IX գրքի ԺԹ գլխում նորից խոսում է Սեվերոս պատրիարքի մասին, որ գնաց կայսերական քաղաք ու ներկայացավ կայսրին, ընդունվեց պալատում, և մնաց այնտեղ մինչև 14-րդ տարվա մարտ ամսի վերջը, և ապա վերադարձավ:

IX գրքի Ի գլխում խոսում է Սեվերոս պատրիարքի, քահանաների դասին, արևելյան վանական միաբանություններին և իր կայսերական քաղաքից արտաքսվելու կապակցությամբ գրած նամակի մասին:

IX գրքի ԻԱ-ում, մեջ է բերված կայսերական քաղաքի քահանայապետ՝ Անթիմոսի կանոնական նամակից, որը միության ու համերաշխության համար Սեվերոս պատրիարքին էր ուղարկել:

IX գրքի ԻԲ գլխում խոսում է Սեվերոսի միության ու համերաշխության համար Կոստանդնուպոլսո կայսերական քաղաքի քահանայապետ՝ Անթիմոսին որպես պատասխան ուղարկած կանոնական նամակի մասին:

IX գրքի ԻԳ գլխում ծանոթացնում է Սեվերոսի Թեոդոսիոս Ալեքսանդրացուն ուղարկած համերաշխության ու միության համար գրած կանոնական նամակին:

IX գրքի ԻԴ գլխում խոսում է հետագայում Թեոդոսիոս պատրիարքի միության ու համերաշխության համար Սեվերոս վարդապետին ուղարկած կանոնական նամակի մասին:

IX գրքի ԻԵ գլխում տեղեկություն է տալիս կայսերական քաղաքի քահանայապետ Անթիմոսի Մեծն քաղաք Ալեքսանդրիայի պատրիարք՝ Թեոդոսիոսին համերաշխության ու միության համար ուղարկած նամակի մասին:

IX գրքի ԻԶ գլխում նկարագրում է նամակի պատասխանը, որը համերաշխության ու միության համար Ալեքսանդրիայի արք-

եպիսկոպոս Թեոդոսիոսն ուղարկել է կայսերական քաղաքի քահանայապետ՝ Անթիմոսին:

Այս IX դրքի վերջում տեղավորված է նաև նախաբան, որ Ամիդի եպիսկոպոս Մորոն համառոտակի գլուխներով կազմել է Ավետարանի և Քրիստոսի մարդեղության կապակցությամբ, և որ արժանի է երանելի հիշատակության. (կա) նաև մի պատմություն, որը գտնվում է 89-րդ կանոնում և վերցված է Հովհաննու Ավետարանից և նշվել է միայն իր կողմից (հղի կնոջ պոռնկության մասին է որին հրեա քահանաները բերեցին նրա (Քրիստոսի) մոտ:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ա

Գրքի առաջին գլուխը խոսում է Հուստինիանոսի գահակալության և ճակատամարտի մասին, որը տեղի ունեցավ Մծբինի և Թեբեթա ամրոցի առաջ:

Հինգերորդ տարում⁷¹ երբ Հուստինիանոսը թագավորեց, այս ժերունի մարդու մասին, որ վերևում պատմեցինք, ծագում էր Իլիրիական երկրից. նա իր քրոջ որդուն, որ ստրատեգ էր, դարձրեց կայսերակից, և (այսպես) Հուստինիանոսն կայսերակից դարձավ մեծ Պահլավ Ավագ շաբաթվա 5-րդ օրը: Երեք ամիս իշխելուց հետո մորեղբայրը մահացավ հուլիսի վերջին և նա կայսր դարձավ հունների 838 թ. և 327-րդ Ոլիմպիադայում⁷²: Նվ իր ամրոց՝ Մավրիանայում հրամայեց, և մեծ քաղաք կառուցեցին և (քաղաքին) մենաշնորհներ պարգևեց և ղինվորական ուժ տեղավորեց այնտեղ. հեռավորությունից ջուր բերվեց, որովհետև (ամրոցի) ջուրը վատ էր:

Եվ ահա նրա թագավորության սկզբից մինչև այսօր նա ուշագրություն դարձրեց շինարարության, տարբեր մասերում՝ վերահիմնեց քաղաքներ, և այլ վայրերում իր տերության պաշտպանության համար վերանորոգեց պարիսպները:

Սակայն պարսիկներն ու հռոմեները թշնամացան իրար հետ այն ժամանակ, երբ Տիմոս⁷³ ստրատելատր սահմանի վրա դուրս էր, և իր հրամանատարներն իրենց զորքերով իր մոտ հավաքվեցին, Մծբինի դեմ պատերազմելու համար. և նրանք պատերազմեցին, բայց չկարողացան վերցնել այն, և նահանջեցին մինչև Թեբեթա ամրոցը. բանակը մոտեցել էր (Մծբին) պարսպին ու

⁷¹ 527 թ.:

⁷² 527 թ.:

⁷³ Հավանաբար խոսքը Տիմոստրատոս զորավարի մասին է:

անդք բացել ամառային ամենատաք օրերին, բայց անհայտ պատճառով, նրանք չկարողացան տիրել ամրոցին, որը գտնվում էր Դարայից 15 փարսանգ⁷⁴ հեռավորության վրա: Բանակին հրամայեց վերադառնալ Դարա, և որովհետև (ղինվորները) ազահորեն, մեծ քանակությամբ մեղր ու խոզի միս էին կերել, ուստի հետևականների մի մասը ճանապարհին (ծարավից) մահացավ և բանակում կորուստներ եղան, (որովհետև) մյուսներն էլ իրենց գցեցին անապատում (եղած) ջրհորները և խեղդվեցին, իսկ (հետևականներից) մնացածներն արշավի ժամանակ արևահար եղան, միայն ձիավորները հասան Դարա. այսպես բանակը քայքայվեց:

Գ Լ Ո Ւ Ն Բ

IX դրքի Բ գլուխը Թաննուրինի անապատում տեղի ունեցած ճակատամարտի մասին է

Հուստինոս⁷⁵ կայսեր օրոք նա իմացել էր, որ Թաննուրին անապատը պաշտպանության համար հարմար տեղ է և (կարելի է) քաղաք կառուցել, զինվորական ուժ պահել, և այսպիսով հնարավոր կլիներ պաշտպանել Ղարոբը արաբների ավազակային խմբերից, և դրա համար բնիկ Ափվադանացուն, սիլենտիար⁷⁶ Թովմասին ուղարկեց այդպիսի քաղաք կառուցելու համար: Նա հազիվ պատրաստություն էր սեսել և աշխատանքները սկսել, արաբները և Շիգարի ու Թեբեթայի կուդիշացիները քանդեցին այն: Ինչպես վերևում հայտնել ենք, (ճիշտ է) հոռոմները գրավել էին դաշտը և պատերազմել Մծբինի ու Թեբեթայի դեմ, սակայն դրանից հետո պարսիկները ևս եկան ու Թաննուրին անապատում բերդ⁷⁷ կառուցեցին: Եվ երբ դուքս Տիմոսը՝ բանակի ստրատելատր մահացավ,

⁷⁴ «Փարսախ» երկարության չափ է (5250 մ.) խորենացու աշխատութեան մեջ, գործածական է նաև արդի գրականում... Իրանեան փոխառութիւն է: Իրանեանի մէջ րառս ունէր երկու ձև՝ պհլ. frasang և հիւս. պհլ. frasax: Առաջինից և ձևացած պարզ. farsang. տե՛ս Հ. Աճառեան, Արմատական բառարան, հատ. 2, Երևան, 1932, էջ 1185:

⁷⁵ Բնագրում Հուստինիանոս կայսեր անունն է, բայց կարծում ենք, որ գա գրչական սխալ է և պետք է Հուստինոս լիներ:

⁷⁶ «Սա լատիներեն Silentiarius-ն է: Սիլենտիարիոսները սկզբում, հոռոմեական ժամանակաշրջանում, ստրուկներ էին, որոնց պարտականությունն էր տիրոջ տան անգործի պահպանումը: Հետագայում արքունիքում հանգես եկավ սիլենտիարիոսների հատուկ ծառայություն, որը հետևում էր կայսեր և նրա ընտանիքի անգամների ննջասենյակների կարգ ու կանոնին, ապա նաև հանգիսակարգի պահպանման և այլն: Նրանք մոտ երեսուն հոգի էին»: Տե՛ս Պրոկոպիոս Կեսարացի, էջ 335:

⁷⁷ Ասորերեն բնագրում գրված է «Բերդի փոս»:

Բելիսարիոսը հաջորդեց նրան, և նա նվերներ տալու մեջ ժլատ չէր, և գյուղացիների նկատմամբ բարի էր, և թույլ չէր տալիս, որ բանակը կողոպտի նրանց: Նա ընկերացել էր Սողոմոնին, որը էդրիբաթից¹⁸ (եկած) ներքինի էր: Այս խորագետ ու աշխարհիկ գործերի մեջ լավ փորձ ունեցող մարդ էր, և երբ Փելիսիմոս դուքսի մոտ նոտար էր, կապերի մեջ էր մտել ղեկավարների հետ ու ճարտարություն էր ձեռք բերել դժվարություններից դուրս դալու գործում:

Այսպես հռոմեացիների զորքը հավաքվեց Թաննուրինի անապատում, պարսիկների դեմ արշավելու համար, Բելիսարիոսի, Բուտիսիսի եղբայր՝ Կուտիսիսի, Բարսեղի, Վինսենտի արաբների ղեկավար Ատաֆարի և այլ հրամանատարների առաջնորդությամբ: Եվ երբ պարսիկները լսեցին այդ մասին, նրանք մի ռազմահանուրժադրեցին և որոշ փոսեր փորեցին իրենց խրամատների միջև և դրանք ծածկեցին եռանկյունաձև փայտյա ցցերով ու որոշ բույս տարածություն թողեցին: Եվ երբ հռոմեացիների բանակը եկավ, նրանք ժամանակին շնկատեցին պարսիկների խաբեպատիր ռազմահանարանը և արագ թափով (եկած) հրամանատարներն ընկան պարսիկների փոսի մեջ, և ընկնելով փոսերի մեջ՝ գերի ընկան, և Կուտիսիսը սպանվեց: Եվ հռոմեացիների զորքից նրանք, որոնք ձիավորներ էին, ետ դարձան և փախան Դարա, Բելիսարիոսի հետ, իսկ հետևակը, որը չփախավ, սպանվեց և գերի ընկավ: Արաբների թագավոր Ատաֆարն իր փախուստի ժամանակ վիրավորվեց փոքր հեռավորությունից, և մահացավ: Նա պատերազմասեր ու կարող մարդ էր և մեծ փորձ ուներ հռոմեացիների զենքերի օգտագործման մեջ, և պատերազմում, և տարբեր վայրերում փայլուն հաղթանակներ էր տարել:

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ

IX գիրք Գ գլուխը վերաբերում է Դարայի առջև եղած ճակատամարտին

Պարսիկները հպարտանում, փրվում ու պարծենում էին, և իսկապես Միհրանն ու մարդպանները բանակ հավաքեցին և եկան

¹⁸ «Հավանաբար Հոաբդիոնի մասին է: Հոաբդիոնի մասին տեղեկություններ է տալիս Պրոկոպիոս Կեսարացին»: Նա գրում է. «Դարա քաղաքից Պարսկաստան գնացողի ձախ կողմից տարածվում է մի տեղանք, լավ քայլող մարդու քայլվածքով ավելի քան երկու օրվա ճանապարհ երկարությամբ, որը բոլորովին անմատչելի է կառքերի և ձիավորների համար: Նա վերջանում է ժայռոտ մի վայրում, որը կոչվում է Հոաբդիոն»: Տե՛ս Պրոկոպիոս Կեսարացի, Կառուցումների մասին, գիրք 2, գլուխ 4, էջ 173:

Դարայի դեմ, և տեղավորվեցին Ամմուդին⁷⁹ մոտակայքը, բոլորովին վստահ, որ կգրավեն քաղաքը: Երբ հետո հռոմեացի զորքերը պակասել էր: Նրանց այրուձին և հետևակը մոտեցան և եկան հարավային կողմն այն նպատակով, որ ճնշեն բոլոր կողմերից ու պաշարեն, սակայն հռոմեացի զորքը կանգնեց նրանց դեմ, և Տիրոջ օգնությամբ, որը թեև սլատոմ է, բայց չի թողնում, որ վերջնականապես կորչեն, Սունիկս անունով մի հոն սպա, որ ապաստան էր գտել հռոմեացի մոտ ու մկրտվել, նա և մի հռոմ տրիբուն⁸⁰ Սիմոնը, իրենց զինակիցների ու քսան մարդկանց հետ միասին, ամբողջ պարսկական բանակը ետ քշեցին քաղաքից մի քանի անգամ, նրանք հանդգնաբար ու քաջաբար անցնում էին դաշտի մի կողմից մյուսը, և իրենց նիզակներով, աչ ու ձախ կոտորում մարդկանց: Նրանք վարժ էին սուր օգտագործելուց, և նրանց աղաղակը բարձր էր ու ահագին, և այնպես սարսափելի էին երևում պարսիկներին, որ նրանք (վախից) ընկնում էին նրանց առաջ, և նրանց առաջնորդներից երկուսը սպանվեցին, բացի այդ, ոչ քիչ քանակությամբ ձիավորներ և պայկերից⁸¹ էլ, որը պարսկական հետևակն էր, շատերը կոտորվեցին և ետ քշվեցին քաղաքի արևելյան մասը, իլիրիացիների կողմից, որոնց առաջնորդում էր Բուտիսիսը:

Պարսիկները երբ տեսան, որ մահացածների թիվը շատ է, խորամանկությամբ շարժվեցին, և (լուր) ուղարկեցին Մծբին ու խնդրեցին, որ ինչքան հնարավոր է շատ բեռ տանող կենդանիներ բերեն ու անմիջապես գան Դարա, որպեսզի կարելի լինի շատ ավար տանել, և երբ շատ (կենդանիներ) բերեցին, դրանց բռնավորեցին իրենց մեռյալների դիակներով ու ապա ամոթով վերադարձան: Համենայն դեպս, պարսկական մնացած բանակը արշավեց հռոմեաների Ղարոբ (Մծբինի շրջակայքը) և այն հրկիզեց:

⁷⁹ «Ամրոց Հյուսիսային Միջագետքում, Դարայից 14 փարսախ հեռավորության վրա: Նրա արամեական անունն է 'Ammüdin: Այժմ այն կոչվում է Tell 'Ammde»: Տե՛ս Պրոկոպիոս Կեսարացի, էջ 323 ծնթ.:

⁸⁰ Տրիբուն (լատ. tribunus), սպա, հրամանատար:

⁸¹ «Լավխազա հետևակ, Պայիկ, բերդի պահապան, պահակ, զինվոր, հետիոտն զինվոր: Պ՛լ. paik, սուրհանդակ, paikan, հետևակ և թղթաբեր»: Տե՛ս Հ. Անառեան, Արմատական բառարան, հատ. V, էջ 815:

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ

Դ գլուխը վերաբերում է 9-րդ տարում Եփրատի վրա տեղի ունեցած ճակատամարտին:

Պարսիկները հռոմեաների հարձակումներից ստացած մեծ վնասից իմաստնացան, և երբ նրանք (հռոմեաները) քաղաքին մոտեցան, նրանց դեմ դուրս չեկան, այլ գնացին հռոմեաների երկրի անապատալին մասը՝ Եփրատի մոտ, և այնտեղ տեղավորվեցին, և իրենց սովորության համաձայն, փոս փորեցին: Բելիսարիոսը հռոմեաների զորքի և տրիբունների գլուխն անցած, եկավ նրանց դեմ ճակատամարտելու, և նրանք տեղ հասան (Մեծ) պահլի վերջին շաբաթը: Պարսիկներին թվում էր, որ իրենք քանակով քիչ են և իրենց հրամանատար ասթաբիդը վախենում էր նրանցից, և իր հետ եղածներից, ուստի (լուր) ուղարկեց հռոմեաներին, ասելով, որ «խնդրում եմ, հարգել տոնը և ի հարգանս մեր բանակում եղած քրիստոնյաների, և ի հարգանս ձեզ, որ քրիստոնյաներ եք: Եվ մինչ ստրատեգ Բելիսարիոսը նկատի առավ այն ու պատրաստ էր համաձայնվելու, սակայն հրամանատարները շատ տրտնջացին և չհամաձայնվեցին և շուգեցին սպասել ու հարգել տոն օրը: Եվ նրանք ճակատամարտի գնացին շաբաթվա առաջին օրը, Բաղարջակերաց տոնի օրը, որը ցուրտ օր էր և քամին էլ փչում էր հռոմեաների դեմքին, և պարզվեց, որ իրենք թույլ են և ետ դարձան ու փախան պարսիկների հարձակումից: Շատերն ընկան Եփրատի մեջ և խեղդվեցին, ուրիշներն էլ սպանվեցին, բայց Բելիսարիոսը փախավ, մինչ Բուտիսիսի քոջ որդին գերի ընկավ: Նա (Բուտիսիսը) հիվանդ վիճակում էր Ամիդում և ճակատամարտին չէր մասնակցում: Նա իր զորքին ուղարկել էր Աբգարաշատ՝ Դոմենտիոսի գլխավորությամբ, սա գնաց գեպի Պարսկաստան և դիպվածով վերադարձավ, և թե ինչպես պատահեց այն, հաջորդ գլխում կպատմեմ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե

Գրքի Ե գլուխը պարսիկ հրամանատար Կադիշացի Իագարի մասին է, թե ինչպես նա սպանվեց, և իր հետ եղած Արգանենի բղջիկ Նորմիդի քոջ որդի Հադկերտը դերի վերցվեց:

5-րդ տարում, երբ Բելիսարիոսը դուքս էր, հռոմեաները ստիպված դադարեցրին Թաննուրինի կառուցումը Սահմանի վրա և

ցանկացան քաղաք կառուցել Մելբաշայում⁸², և այդ սլատճառով Կավատը Կադիշացի Գազարին մի բանակով ուղարկեց, և թույլ շտվեց, որ հոռոմները իրագործեն իրենց ցանկությունը, և Մելբաշայի բլրի վրա եղած ճակատամարտում նրանց փախուստի մատնեց: Նա (Գազարը) դրա համար (Կավատի) մոտ մեծ հեղինակություն ձեռք բերեց և նրան հանձնարարվեց, որ իր բանակով հսկի արևելյան սահմանն Արղանենի երկրամասում, Մելբաշայից մինչև Մայփերկատ (Մարտիրոպոլիս)⁸³: Այս մարդը շատ էր պարծենում հոռոմների դեմ դատարկ խոսքերով և հախոյում էր այնպես, ինչպես Սենեքերիմից ուղարկված Ռափսակը⁸⁴: Եվ նա բերեց մոտ 700 լինված ձիավոր և մի խումբ հետևակ, որը պետք է ետևից դնար՝ ավարը հավաքելու համար: Նրանք անցան Տիգրիսը և (եկան) Ամիդ գավառի Բեյթ Ատկայե շրջանը: 9-րդ տարվա⁸⁵ ամռանը, Բեսսան դուքս էր Մայփերկատում: Գազարի հետ էր Հազկերտը՝ բղբշխի քրոջ որդին, որ որպես հարևան ծանոթ էր Բեյթ Ատկայեյի շրջանին: Եվ Բեսսան այդ մասին լսեց, 500 ձիավորներով Մայփերկատից նրա դեմ դուրս եկավ, որը 4 ստադ⁸⁶ հեռավորության վրա էր գտնվում: Նրան պատահեց Բեյթ Քալտեում, և ոչնչացրեց նրա բանակը Տիգրիսի վրա, և սպանեց Գազարին, իսկ Հազկերտին էլ գերի վերցրեց և բերեց Մայփերկատ: 10-րդ տարում⁸⁷ տեղի ունեցած խաղաղությունից հետո այս մարդուն փոխանակեցին Դեմետրիոսի հետ, որը վերադարձավ Պարսկաստանից: Սակայն Բեսսա դուքսը, Արղանենի սահմանը պաշտպանող Գազարին ու պարսկական այրուծիուն ոչնչացրեց մտավ (Արղանեն) երկիրը և մեծ վնաս հասցրեց, և այնտեղից գերիներ վերցնելով Մայփերկատ բերեց:

⁸² Տիգրիսի ձախ ափին բլուր է, բարձունք:

⁸³ «Մարտիրոսոպոլիս կամ Նփրկերտ (Տիգրանակերտ) քաղաքը»: Միջին դարերում կոչվում էր Մարտիրոսոպոլիս, Մարտիրոսաց քաղաք, Նփոեա, Մայփերկատ, Մայափադին, Մուֆադին և այժմ Փարկին կամ Սիլվան: Շուրջ 77 թ. (մ. թ. ա.) Տիգրան Մեծի կողմից հիմնված քաղաք, որը տարբեր անուններով գոյություն ունի մինչև հիմա: Տե՛ս Ս. Երեմյան, Հայաստանն ըստ «Աշխարհացոյց»-ի, էջ 73:

⁸⁴ «Թագաւորութեանց», Դ, ԺԸ, 17:

⁸⁵ 531:

⁸⁶ Մայփերկատը գտնվում է Տիգրիսի հյուսիսային շրջանում՝ Ամիդից 240 ստադ հեռավորության վրա, իսկ Բեյթ Ատկան՝ 100 ստադ: Ստադը հավասար էր հունական 600 քայլին, կամ մոտավորապես մեր 185 մետրին:

⁸⁷ 532 թ.:

Այս IX գրքի Զ գլուխը տեղեկացնում է մեզ Մայփերկատի առաջ տեղի ունեցած ճակատամարտի, և հռոմեացիների երկիրը արշաված հոների մեծ բազմության մասին:

Արզանեն երկրի գյուղերը պարսկական արքունիքի սեփականությունն էին, և բնակիչներից գանձված գլխահարկից ոչ քիչ գումար էր հավաքվում արքունական գանձարանն ու բղջիկի ապարանքը, որը նշանակված էր լինում (այնտեղ) որպես արքայի եպարքոս: Ինչպես վերևում պատմեցինք, այս երկրամասին Բեսսա դուքսը մեծ վնաս պատճառեց, բղջիկի քրոջ որդուն գերի վերցրեց և պահեց Մայփերկատում: Կավատ արքան շատ տխրեց, երբ բղջիկից լսեց երկրի ամայացման մասին. մինչդեռ նույն Հորմիզդը Արզանենի ավարառումն անկարելի դարձնելու համար ամեն խորամանկություն ու ուժ գործադրեց, որպեսզի տիրեր Մայփերկատին, որովհետև գիտեր, որ այն հռոմեացիների բանակի համար ծառայում էր որպես դարան և որպես ապաստարան: Այսպես ասած, պարսկական զորքից առանձնացվեց մի բանակ, և Միհրազիրվին էլ ուղարկվեց, որ մեծ թվով հոներ վարձի և օգնություն ցույց տա: Նրանք եկան ու հավաքվեցին Մայփերկատի առաջ, 10-րդ տարվա սկզբին⁸⁸: Նրա (պարսպի) դեմ խրամատներ ու փոսեր փորեցին, ջորի պատրաստեցին և նրա (պարսպի) վրա անցքեր բացելով շատ նեղեցին նրանց: Բուտիսիսի հռոմեացի զորքի քանակը (քաղաքում) քիչ չէր, և պարսկական շատ զորքեր էտ մղեցին ճակատամարտում: Սակայն քաղաքի նոնո եպիսկոպոսը նույնպես վախճանվեց:

Բայց Բելիսարիոսը կայսրից մեղավոր ճանաչվեց հռոմեացիների բանակի Թաննուրինում և Եփրատում պարսիկների կողմից ոչնչացվելու կապակցությամբ, և հեռացվեց իր պաշտոնից, և գնաց կայսրի մոտ. նրան Դարայում փոխարինեց Կոստանդինը:

Եվ սա հռոմեացիների մեծ բանակ հավաքեց, սրանց միացավ Սիտտա ստրատեգն ու արաբների թագավոր՝ Բար Գաբալան: 10-րդ տարվա Թեշրին (հոկտեմբեր կամ նոյեմբեր) ամսին նրանք հասան Ամիդ: Անաստասիայից ճգնավոր Հովհանն՝ պատկառելի նկարագրով մի մարդ, որ առաջնորդ (եպիսկոպոս) էր ընտրվել, նրանց ընկերացավ: Երբ Մայփերկատ գնացին ձմեռը վրա

⁸⁸ 532 թ.:

հասավ, որովհետև այն հյուսիսային շրջանում էր գտնվում և (ցուրտ էր) և պարսիկներին (արդեն) խանգարում էր անձրևն ու ցեխը, և դժվարություններ ստեղծում, և բացի այդ, նրանք վախենում էին նաև հռոմեների բանակի մեծությունից. մինչ նրանք այնտեղ էին, մահացավ նաև նրանց Կավատ արքան, և նրանք դաշինք կնքեցին հռոմեների հետ՝ քաղաքից հեռանալու համար: Երբ Մայփերկատը շրջապատումից ազատվեց, հռոմեների բանակը վերադարձավ, տեղ հասան պարսիկներից վարձաված հոները: Այս մեծ ամբոխը հարձակվեց հռոմեների երկրի վրա և կոտորեց ու ոչնչացրեց շատ հողագործների, այրեց գյուղերն ու նրանց եկեղեցիները, (և ապա) անցավ Եփրատը և առաջացավ մինչև Անտիոք: Նրա դեմ ոչ ոք դուրս չեկավ, և ոչ էլ վնաս հասցվեց նրան, բացի Բեսսայից՝ Մայփերկատի դուքսից, որը հարձակվեց ետ վերադարձող ջոկատներից մեկի վրա, սպանեց նրանց և վերցրեց 500 ձի և շատ ավար, և այսպիսով (Բեսսան) հարստացավ: Կիթարիչ ամրոցի⁸⁹ դուքսը, նրանցից մոտավորապես 400 մարդ ետ մղեց, և գրավեց նրանց բեռ տանող անասունները:

Կավատից հետո նրա որդին՝ Խոսրովը դարձավ թագավոր: Նրա մայրն իր ամուսին՝ Կավատի կենդանության օրոք դեկից էր տառապում (հիվանդացել էր) և որովհետև ամուսինը (Կավատը) շատ էր սիրում նրան, կանչեց բոլոր մոգերին, հմայողներին և կախարդներին, որ բուժեն նրան, սակայն նրանք չկարողացան առողջացնել նրան և ճիշտն ասած նրա մեջ դեերն (գնալով) ավելանում էին: 4-րդ տարում⁹⁰ Լիբերիոս դուքսի օրոք նրա մոտ ուղարկեցին երանելի Մովսեսին, որը Դարայից մոտ երկու փարսանդ հեռավորության վրա գտնվող վանականներից, հայտնի մի անձնավորություն էր: Եվ նա մի քանի օր մնաց նրա մոտ ու մաքրեց (բուժեց) նրան ու վերադարձավ իր երկիրը: Նա (Կավատի կինը) Տարմել կոչված վանքի այս սուրբ Մովսեսից վերցրեց սուրբ Կիրակոսի ոսկորներից մի մասունք, որպեսզի այն իրեն

⁸⁹ Կիթարիզոն՝ հունարեն ամրոց: «Այն գտնվում է պարսկա-բյուզանդական սահմանի վրա, Հաշտյանք գավառում: Նրա ճիշտ տեղը դեռ հայտնի չէ: Ն. Ադոնցը հնարավոր է համարում այն տեղագրել ժամանակակից ներքոհիշյալ ամրացված տեղերից որևէ մեկում՝ Շեյխ-Սելիմկալա, Ազնաբերդ կամ Աստեղաբերդ, կամ էլ Ճապաղջուրում գտնվող Դարեզոռում»: Н. Адонц, Армянская в эпоху, стр. 19, 22: Ս. Երեմյանը գտնում է, որ Կիթարիզոնը, ըստ երևույթի, հետագայում կոչվել է Ճապաղջուր: Տե՛ս «Հայաստանը ըստ Աշխարհացոյց»-ի էջ 59: Տե՛ս Պրոկոպիոս Կեսարացի, էջ 336: Ժնթ.:

⁹⁰ 526 թ.:

պաշտպանի, և թույլ չտա, որ ոգիները նորից վերադառնան: Եվ ի հարգանս նրան (մասունքի) նա գաղտնի աղոթատուն կառուցեց իր երկրում, և թույլատրեց նրա (սուրբի) պաշտամունքը: Նա այս երանելի Տարմելի Մովսեսի կատարած բարեգործությունը հիշելով, օգնեց հոռոմների երկրին, այն առիթով, որ ներքևում հիշված է:

Գ Լ Ո Ւ Ն Է

Թ զլխում խոսվում է, թե ինչպես խաղաղության դաշինք կնքվեց հոռոմների և պարսիկների միջև, և տևեց Ռուփինոսի և մագիստրոս Հերմոգենեսի օրոք 6 կամ 7 տարի:

Երբ Հուսինիանոս կայսրն իմացավ, թե ինչ է պատահել իր իշխանության մեջ մտնող Միջագետքում, և թե (ինչպես) իր ղորքը մի քանի անգամ ջախջախվել էր պարսիկներից և գյուղացիները կոտորվել ու գերի էին տարվել հոներից, և երկիրը գյուղերով միասին այրվել էր, նա դադարեցրեց այլևս բանակների առաքումը պատերազմելու համար խոսրովի դեմ, որն իր հոր՝ Կավատից հետո թագավոր էր դարձել: Եվ այս մարդը (խոսրովը) Ռուփինոսի հետ մտերիմ էր, որովհետև նա էր, որ նրա (խոսրովի) հորը խորհուրդ էր տվել, իր որդուն հաջորդ նշանակել: Այդ հայտնի էր արքային, և այս հանգամանքը քաջալերում էր նրան (Ռուփինոսին), և մանավանդ նա (խոսրովը) խոստացել և ասել էր, թե եթե Ռուփինոսն իր երկիրը գա և հանուն խաղաղության ինչ որ բան խնդրի նա այն կկատարի, ուստի 11-րդ տարում⁹¹ այս Ռուփինոսն ու մագիստրոս Հերմոգենեսը որպես դեսպան ուղարկվեցին խոսրովի մոտ, և նրա հետ երկար բանակցեցին: Եվ, որովհետև այս Ռուփինոսը հայտնի էր այնտեղ, և մի քանի անգամ (որպես դեսպան) ուղարկված էր եղել Կավատի մոտ, և նրա հետ մտերմացել էր և շատ նվերներ էր բաշխել թագավորության մեծամեծներին, և թագուհին՝ խոսրովի մայրը (ևս) սիրալիր էր նրա հետ, որովհետև նա էր խորհուրդ տվել Կավատին իր որդուն արքա դարձնել, և (բացի այդ) նա երախտապարտ էր նաև նրա համար, որ Տարմելի վանական՝ երանելի Մովսեսին (ուղարկել էր), և սա աստծո միջնորդությամբ բուժել էր իրեն, ուստի նա թախանձագին խնդրեց իր որդի խոսրովին, և նա Հուստինիանոս կայսրից ստացած ինչ որ ոսկու գումարը նկատի ունենալով, և համաձայն Ռուփինոսի և Հերմոգենեսի՝ նրա դեսպանների միջոցով եղած խնդրանքին, խաղաղության դաշն կապեց և պայմանա-

⁹¹ 533 թ.:

գիր կնքեց ու վավերացրեց: Եվ թվում էր, որ աստղերը երկնքում տարօրինակ ձևով պարում էին, և այն տեղի ունեցավ 11-րդ տարվա ամռանը⁹²: Եվ տևեց 6 կամ 7 տարի, մինչև 3-րդ տարին⁹² = :

Գ Լ ՈՒՆ ԺԴ

IX գրքի ԺԴ գլուխը վերաբերում է Կոստանդնուպոլսում պատահած խռովության, և թե ինչպես Հիպատիոսն ու Պոմպեոսը սպանվեցին, և կրկեսում շատ քաղաքացիներ կոտորվեցին:

10-րդ տարում հռոմեացիների երկիր արշաված հոները շատ մարգկանց կոտորեցին, կողոպտեցին ու եղածներից շատերին ոչնչացրին ու այրեցին, ինչպես վերևում պատմվել է, և այդ (կարծես) բավական չէր, կայսերական քաղաքում ևս շատ մարդիկ ոչնչացվեցին, այնտեղ ծագած մի խռովության պատճառով: Որովհետև երբ Հովհան Կեսարացին Կապադովկիայում եպարքոս էր, միշտ մարդկանց դեմ պատրվակներ հորինելով, նենգությամբ ու խորամանկությամբ, և՛ այնտեղի և՛ այլ քաղաքների բոլոր խավերից՝ ազնվականներից ու արհեստավորներից մեծ քանակությամբ ոսկի հավաքեց կայսերական գանձարանի համար, և այգպիսով պալատում վստահություն ձեռք բերեց, և դրա համար բոլորը վախենում էին նրանից, և այսպես կայսրի բացարձակ վստահությունը վայելելով նա բազում մարդկանց դեմ կեղծ մեղադրանքներ էր ներկայացնում, և նա շրջապատված էր շողորթորթներով ու լրտեսներով: Ե՛վ կայսերական քաղաքում և՛ այլ շրջաններում կային ոչ շատ քիչ թվով մարդիկ, որոնք դժգոհ էին նրանից, և որոնք համակրում ու պաշտպանում էին (հակառակ) խմբակցություններին: Այդ պատճառով էլ մշտական դժգոհություն կար իր և կայսրի դեմ: Խմբակցությունները միացան և իրար հետ համաձայնվեցին մի քանի օրվա ընթացքում, խանութները փակեցին և սկսեցին կողոպտել իրենց ճանապարհի վրա եղած ամեն ինչ, և այրել: Կայսրը սարսափել էր, և ի վերջո փակվել պալատում: Խմբակցությունները հավաքվեցին կրկեսում և մեծ խռովություն բարձրացրին և նրանք բացականչում էին, որ Հիպատիոսը պետք է կայսր լինի, եթե ոչ նրանք կրակի կտան քաղաքը: Եվ Հիպատիոսը ստիպված էր դուրս գալ, իսկ Պոմպեոսը ընկերակցում էր նրան: Եվ նրանք վերցրին զինվորներից մեկի մանյակը և

⁹² 533 թ.:

⁹² = 540 թ.:

դրեցին գլխին ու նրան կայսր հռչակեցին. նրանք բացականչում ու փառաբանում էին նրան:

Եվ երբ այս տեղի ունեցավ, որոշ մարդկանց խորհրդով նրանք (կայսերականները) կրակ տվեցին քաղաքի մեծ եկեղեցուն, որպեսզի հավաքված ամբոխը աղետի լուրը ստանալով գուցե ցրվեր, որովհետև Հռուստինիանոս կայսրը պալատում տագնապի ու սարսափի մեջ էր: Եվ Մունդոս ստրատեգն իր զորքով այնտեղ (մայրաքաղաքում) էր. նա և սկոլիարիաններն ու մոտ կանգնած ամբողջ զորքը, հրաման ստացան, և նրանք փակեցին կրկեսի դուռը, և այնտեղ եղած բոլոր դասակարգի մարդկանց կոտորեցին ու սպանեցին, և հնարավոր չէր խուսափել ու փախչել կոտորածից: Եվ ավելի քան 80000 մարդ կոտորվեց այս խռովության ժամանակ: Եվ Հիպատիոսն ու Պոմպեոսն ի վերջո ձերբակալվեցին և բերվեցին կայսրի առաջ: Եվ երբ նա իմացավ իրերի վիճակը, թեև նա ուզում էր նրանց սպանել, բայց չհամարձակվեց, որովհետև նրանց ընկերակիցները կատաղել էին ու աստուծով և նրանով երդվել, որ եթե նրանց մահվան դատապարտի, իրեն էլ կվնասեն: (Ուստի) նրանց ուղարկեցին ծովափ, և սպանեցին ու գցեցին ծովը:

ԳԻՐՔ ՏԱՍՆԵՐՈՐԴ

Այս, X գրքի ներքևում նշված 16 գլուխներում նկարագրված են այն իրադարձությունները, որոնք հաջորդաբար տեղի են ունեցել 15-րդ տարվանից, (այսինքն) հուլյների թվականության 848 թ.-ից⁹³ մինչև 13-րդ տարվա վերջը (այսինքն) հուլյների թվականության 859 թ.⁹⁴, որը (հասնում) ու կապվում է մեր օրերի պայծառ կայսր՝ Հռուստինիանոսի ինքնակալության հետ:

Առաջին գլուխը վերաբերում է Եփրեմին, որ Արևելք գնաց: Բ-ն վերաբերում է Ամիդում Բար խիլիի կատարած գործերին 15-րդ տարում և երկրորդում⁹⁵:

⁹³ 537 թ.:

⁹⁴ Ասորերեն բնագրի անգլերեն թարգմանիչը գտնում է, որ այս թվականներից մեկը սխալ է, որովհետև ինդիկտիոնի 13-րդ տարին մերջանում է 550 թ. օգոստոսի 31-ին, մինչև հունականի 859 թ. վերջանում է 548 թ. սեպտեմբերի 30-ին: Թարգմանիչը գտնում է, որ վերջինն ավելի ճիշտ է, որովհետև այս գիրքն ավարտվում է Հռոմի անկումով, այսինքն 546 թ. գեկտ. 17: S⁶ u S. Bu ry, The Syriac chronicle, p. 296.

⁹⁵ 537 և 539: